

“PADARKUSH” DRAMASINI LINGVOPERSONOLOGIK ASPEKTDADA TADQIQI

Rayimjonov Sayidolim Madaminjon o'g'li

Oriental Universiteti "Sharq tillari" kafedrasida o'qituvchisi

G-mail: sayidolimr@gmail.com, tel.: (93) 401-49-43

OrcID raqami: 0009-0007-4270-6342

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15656582>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-June 2025 yil

Ma'qullandi: 07-June 2025 yil

Nashr qilindi: 13-June 2025 yil

KEY WORDS

Behbudiy, lingvopersonologiya, badiiy asar, lisoniy shaxs, nutq xususiyatlari, mahmudxo'ja behbudiy, "Padarkush" dramasi

ABSTRACT

Mazkur maqolada Mahmudxo'ja Behbudiy asarlaridan "Padarkush" dramasi lingvopersonologik aspektda tahlil etilgan. Asardagi personajlarning nutqi orqali ularning kasb-kori, oiladagi roli, jinsiyati, millati va jamiyatdagi mavqei aniqlangan. Dramadagi lisoniy shaxslar – Boy, Toshmurod, Boyvuchcha, Tangriqul, Liza, Artun kabi obrazlar nutqiga qarab tipologik tahlil qilingan. Maqolada system-struktur va qiyosiy metodlar asosida asardagi personajlarning nutqi o'rganilib, ularning ijtimoiy-ma'naviy holati aks ettirilgan. Ushbu yondashuv, adibning badiiy mahoratini ochib berish bilan birga, dramadagi obrazlar xarakterini aniqroq tushunishga yordam beradi va sahna uchun mo'ljallangan asarlarni talqin etishda amaliy ahamiyatga ega

Badiiy asarni lingvopersonologik aspektda tadqiq etish asar qahramonlarining shaxsiyatini to'laroq tushunishda, shuningdek, yozuvchining badiiy mahoratini ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Dissertatsiya ishimizda o'rganilayotgan Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" dramasi ham lingvopersonologik aspektda tadqiq etish asarda yaratilgan turli lisoniy shaxs tiplarini shunday asarlar sirasiga kiradi. Ushbu didaktik ruhda yozilgan dramada jami o'n bitta epizot qatnashgan bo'lib, ularning har biri o'ziga xos personallikni kasb etadi.

Ma'lumki, nutq egalarining ijtimoiy belgisi, xususan, kasb-kori, ish faoliyatida va insonlar o'rtasida egallagan mavqei, oiladagi roli, dunyoqarashi, diniy-ma'rifiy tafakkuri, qaysi millat, dialekt vakili ekanligi nutqidan ham sezilib turadi. Mahmudxo'ja Behbudiy mana shu jihatlarni inobatga olgan holda "Padarkush" dramasi personajlari nutqiga ularning ijtimoiylik belgisini singdira olgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy "Padarkush" dramasi yaratgan personajlari nutqi orqali lisoniy shaxslarning quyidagi tiplarini ajratish mumkin:

1. Nutqida kasb-kori, mashg'ulotini namoyon qilgan lisoniy shaxs tipi.
2. Nutqida tabaqalanish asosida jamiyatda egallagan ijtimoiy mavqeini namoyon qilgan lisoniy shaxs tipi.
3. Nutqida oiladagi rolini namoyon qilgan lisoniy shaxs tipi.
4. Nutqida jinsini namoyon qilgan lisoniy shaxs tipi.

5. Nutqida millati, tilini namoyon qilgan lisoniy shaxs tipi.

Uslublar

Ushbu maqolada M.Behbudiyning "Padarkush" asaridagi lisoniy shaxslar sistem-sturuktur va qiyosiy kabi tadqiqot metodlaridan foydalangan holda tahlil etildi.

Tahlil

Lisoniy shaxsning ajratilgan ba'zi tiplarini alohida tahlil qilamiz.

Nutqida oiladagi rolini namoyon qilgan lisoniy shaxs tipi.

Asarda Boy nutqida qo'llangan quyidagi jumlar uning ota ekanligini dalillaydi:

BOY. "Men o'g'lumni o'qutmoqqa o'ylaganim yo'q", "Ay, domullo! Siz manga tahqiqchimi? O'g'ul maniki, davlat maniki, sizga nima?", "O'g'lim, kim ila borasan?"

Bu o'rinda o'g'lum, o'g'lim so'zshakllari, o'g'ul maniki gapi ham nutq egasining oilada ota rolini bajarishini ko'rsatishga xizmat qilgan.

Toshmurod nutqdan olingan quyidagi parchalarda esa uning farzand ekanligi aks etgan:

TOSHMUROD. "Ota, tomoshaga boraman, pul bering" "Otamning yotaturg'on uyinda", "Eshikning biri **onamning** uyindan ochilur, men kirib, hovli tarafidagi eshikni ocharman, so'ngra Tangriqul akam kirar".

Shuningdek, dramada ona lisoniy shaxsi ham yaratilgan. Drama qahramoni Boyvuchcha nutqidan olingan ushbu parchada ona va xotin lisoniy shaxsi gavdalangan:

BOYVUCHCHA. *Voy, zolim dastidan! Bu qanday kun edi, voy dod! (Chapak chalar, boy ustiga o'zini tashlar, yuz va sochini yular). He, juvonmarg Toshmurod! Qon qus! Qoshki chechakda kesayding! Voy, padarkush! Toshmurod! Voy, dod-ey!*

BOYVUCHCHA. *Oy, voy-voy bolam! Voy boyim, oh, voy u-u-u!*

BOYVUCHCHA "Dod, **voy bolam! Voy boyim!** Ikkisidan ham ayrildim, **erimni** mozorga, **bolamni** Sibirga yuboralar! Voy, voy, voy u-u-u!"

Matnda qo'llangan *bolam* so'zshakli nutq egasining ona ekanligiga ishora qilsa, *erim* so'zshakli hamda *voy boyim* murojaat birligi nutqning boyning xotiniga tegishlilikini anglatadi.

2. Nutqida jinsini namoyon qilgan lisoniy shaxs tipi. Mahmudxo'ja Behbudi "Padarkush" dramasida gender jihatdan farqlanuvchi maxsus birliklardan, konnotativ ifodalardan unumli foydalanib, ayol, erkak lisoniy shaxs tiplarini yaratgan. Asardan olingan quyidagi parchaga e'tibor qaratamiz:

B O Y B U Ch Ch A. "Voy, zolim dastidan! Bu qanday kun edi, voy dod. He, juvonmarg Toshmurod! Qon qus! Koshki chechakda kesayding! Voy, padarkush! Toshmurod! Voy, dod-ey!" ; "Oy, voy-voy bolam! Voy boyim, oh, voy u-u-u!"

BOYVUCHCHA. *Dod, **voy bolam!** Voy boyim! Ikkisidan ham ayrildim, erimni mozorga, bolamni Sibirga yuboralar! Voy, voy, voy u-u-u!..*

Ma'lumki, kishilarga xos individual nutqiy qo'llanishlar bunday birliklarning gender farqlanishiga ham xizmat qiladi. Berilgan matnda qo'llangan o'zbek ayollari nutqiga xos *juvonmarg, qon qus, koshki chechakda kesayding* qarg'ishlari uning ayol kishiga mansubligidan dalolat beradi. Shuningdek, matnning intonasion, hissiy-emosional strukturasi, unda ko'plab undov so'zlar, jumladan, *voy dod, voy, dod-ey, oy, voy-voy, oh, voy u-u-u!* kabilarning ishtiroki ham nutqning ayol kishiga taalluqli ekanligini dalillaydi.

Quyidagi nutqiy parchalardan esa nutq egasining erkak kishi ekanini tez payqash mumkin:

TANGRIQUL. *“Bu oqshom, bilmayman, nima uchun ichkilik meni tishlamaydur: Namozini digardan beri bir dyujina **shishani bo’shatdim. Dayusni pivosi** qulog’imni qizitmadi. To’ldir, ichaylik”*

NOR. *Qo’lingni ber, ey, **nomard**, topding. Bo’ldi.*

BOY. *Xush keldilar, **taqsir**”, “So’zlashib o’lturing, **taqsir**”.*

DAVLAT. *To’xta, nima ekanligini bilarsan. Avval **boyvachchani(ng) salomatligiga ichaylik.***

Ajratib ko’rsatilgan birliklar: *shishani bo’shatdim, dayusni pivosi, ey, nomard, taqsir, boyvachaning salomatligiga ichaylik* gender jihatdan farqlanib, nutq egalarining erkaklar ekaniga ishora qiladi.

Nutqida millati, tilini namoyon qilgan lisoniy shaxs tipi. Lisoniy shaxs tiplari shaxsning millati, tili asosida ham farqlanadi. “Padarkush” dramasiidagi personaj Lizaning quyidagi nutqi uning millatini anglashga yordam beradi: *Dobriy vechrim!*

Adib ushbu personajni drama boshida *“L i z a — rus xotini, qabiha shaklinda”* deb tanishtiradi. Bu qahramonning millati rusligi va muallif tasvirlaganidek qabiha ya’ni yomon fe’lli ayol ekanligini hisobga olgan holda uning nutqidan turli jargonlar va ruscha so’zlarni keltiradi. Liza obrazida ruscha so’zlar bilan bir qatorda g’arb tiliga xos bo’lgan ushbu nutq ham keltirilgan:

LIZA. *Mersi (o’lturar).*

Butun asarda *Liza* o’z tilidan aytilgan nutq yuqoridagi ikki o’rinda keladi, xolos. Biroq shu orqali ushbu personajni tasavvurda jonlantirish mumkin bo’ladi.

Shuningdek asarda Artun obrazi orqali o’zbek millati bo’lmagan shaxsning nutqi keltirilgan. Bu obraz orqali Mahmudxo’ja Behbudiy noqarqosh til egasining o’zbekcha nutqidagi o’ziga xos jihatlarini ko’rsatishga muvaffaq bo’lgan. Masalan:

ARTUN. *Izvinit surushdim-da.*

Mahmudxo’ja Behbudiy Artun obrazini *“A r t u n — armani mayxonachi”¹* deb ta’rif beradi. Shu bilan birga Artun nutqidan uning savodi pastligi, mayxonada hech bir ishdan tap tortmasdan pul ishlab yuruvchi personajni quyidagilardan yanada chuqurroq anglab yetishimiz mumkin.

ARTUN. *Bah, ne vor, bilursin, Liza banga demishki, o’n besh manasiz banga kishi ko’ndarma. Ha, o’n besh manat-da va faytun pulini-da ver, geyin Nikolayi ko’ndarayum. Liza o’lmasa, boshqasini getirsin, kayfing nechik?*

ARTUN. *Davlat zo’r! Ban sana demishimki, Liza aqcha olmayincha gelmaz, bana ne? Sen o’zing bilirsanki, u gavur qizi, banim degil.*

Yuqorida kelgan ikki obraz millati umuman boshqa bo’lishi bilan uning tilida o’zining asl tili yoki keng qo’llanilayotgan tillarga mansub so’zlar ularning nutqida uchrashi tabiiy. Biroq, quyidagi turkiy millatga xos tili mahalliy til bo’lgan *Davlat* obrazida ham taqlit o’laroq ruscha jumalarning uchrashi asarning badiiy va ekspresiv qiymatini yanada oshirgan. Misol:

DAVLAT. *Isprizdim, ispasibo, ispasibo, prixal...*

Ushbu so’zlar asli rus tiliga xosdir. Biroq tili talaffuzga moslashmagani uchun ikki unli yonma-yon kelgan so’zlar oldiga *i* unlisini kiritib talaffuz etgan. Bu asli arab tiliga xos bo’lgan qoida ya’ni arab tilida so’z boshida ikki undosh harf bir yerda kelmaydi. Agar shunday holat yuzaga kelsa, uning oldiga *i* yoki *u* unlisi ortirilib talaffuz etiladi. XX asrning ikkinchi

choraklarigacha Markaziy Osiyo mintaqasida arab tilini o'rni juda katta bo'lgan. Shu sababdan, o'sha davrda bizlarga chet tillaridan kirib kelgan ikki undosh bilan boshlanuvchi ko'p so'zlar boshiga tilga yengil bo'lishi uchun *i* qo'shi talaffuz qilingan. Masalan:

Спасибо – испасибо, стакан – истакан kabi so'zlar.

Mahmudxo'ja Behbudiy Artur obraziga millatidan yiroqda bo'lib turli millatga xos bo'lgan urf-odatlarini o'zida jamlagan shaxsiyatni joylaydi. U alida arman millatiga mansub bo'lgan.

Shaxsning qaysi millatga mansubligini nutq egasining madaniyati, urf-odatlari, nutqida qo'llangan maqol-matal, iboralari yordamida ham aniqlash mumkin. Masalan, asarda Boy nutqida qo'llangan quyidagi maqol uning millatiga ishora qiladi: "*Endi bildim, siz ham o'g'lungni o'qut deb mani qisar ekansiz, bugun **chap yonim ila turganman**, o'ylamagan ishlar oldimdan chiqar, mazmuni – **qordan qutulib, yomg'urga uchraymiz***".

Ushbu matnda qo'llangan *qordan qutulib, yomg'urga uchraymiz* maqoli va *chap yonim ila turganman* frazasi nutq egasi bo'lgan Boyning millatiga tavsif berishga xizmat qilgan. Chunki bu kabi barqaror birikmalar qaysidir millarga xos bo'ladi. Uning ayni modeli boshqa tilda topilmaydi balki, muqobilini uchratish mumkin bo'ladi.

xulosa

Xulosa qilib aytilsa, XX asr o'zbek adabiyoti va san'atida, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarida faol ishtirok etgan, millat ma'rifati va hurligi yo'lida kurashgan Mahmudxo'ja Behbudiyning sermashaqqat faoliyati tarixda mangu o'rin egalladi, avlodlar uchun ibrat maktabi bo'ldi. Hozirda uning me'rosi keng ommoga taqtim etilmoqda.

Linvopersonologik tahlil orqali ushbu asar matni tadqiq qilishlik orqali qahramonlarini yanada yaqqolroq ko'z oldimizga keltirishimiz mumkin bo'ldi. Turli aspektlar ordali ular tiplarga ajratib chiqildi. Bu soha bo'yicha aynan shu kabi sahna uchun mo'ljallangan asarlarni o'rganing unga mos badiiy qahramon rolini tanlashda ham juda manfaat beradi.

Manba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Islom ensiklopediyasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004. – 357 b.
2. Mahmudxo'ja Behbudiy. Amaliyoti islami (toshbosma inv. 13866,). – Samarqand, 1908. – b 36
3. Богин Г.И. Современная лингводидактика. – Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1980. – 61 с.
4. Karimov N. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. J.I.. -Toshkent: Akademnashr, 2021. – 512 b.
5. Boborajabov, M. . (2023). THE STUDY OF PHRASEOLOGISMS IN THE LINGUISTIC ASPECT OF WORLD LINGUISTICS. *Oriental Journal of Philology*, 3(06), 19–24. <https://doi.org/10.37547/supsci-ojp-03-06-03>
6. Hasanov, I. . (2024). AUXILIARY VERBS IN ARABIC AND THEIR SYNTACTICAL ANALYSIS. *JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING*, 3(4), 95–101. Retrieved from <https://jsrt.innovascience.uz/index.php/jsrt/article/view/495>
7. Isamutdinov Azizbek, . (2024). GRAMMATICAL FEATURES OF MAF'UL FIYH IN ARABIC LANGUAGE. *European International Journal of Philological Sciences*, 4(05), 21–25. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijps/article/view/34098>

8. Rayimjonov, S. (2025). MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING "AMALIYOTI ISLOM" ASARIDA QO'LLANGAN ARABCHA DINIY TERMINLAR TAHLILI // Xorijiy tillar tadqiqi va ta'limi muammolari. 146-149. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14875568>
9. Rayimjonov Sayidolim Madaminjon ugli. (2025). The Source Of " Amaliyoti Islom " And Analysis of Arabic Religious Terms Used in It. American Journal of Philological Sciences, 5(04), 376–378. <https://doi.org/10.37547/ajps/Volume05Issue04-92>
10. Shahnova Tulagonova, ., & Govhar Rahmatova, . (2022). SEMANTIC PROPERTIES OF STEREOTYPICAL UNITS IN THE POEMS OF "DIVANI LUGATI-T-TURK". CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES, 3(04), 74–78. <https://doi.org/10.37547/philological-crjps-03-04-13>
11. Tadjiyeva , U. . (2024). ARABIC AND UZBEK PROVERBS FORMED BASED ON ISLAMIC SOURCES. Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies, 2(01), 100–105. <https://doi.org/10.37547/os/vol-02-01-02-12>
12. Ubaydullaev , A. . (2024). ARABISM OF ALISHER NAVOI'S WORK "NASAIMU-L MUHABBAT". Академические исследования в современной науке, 3(17), 36–39. извлечено от <https://www.econferences.ru/index.php/arims/article/view/15722>
13. Икромжонов , А. . (2023). ФАХРУДДИН ЎЗЖАНДИЙ ВА УНИНГ ИСЛОМ ҲУҚУҚИДА ТУТГАН ЎРНИ. Евразийский журнал академических исследований, 3(9), 173–178. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/20825>
14. Сотволдиев, С. (2023). Важность развития навыка использования инфографики в уроках арабского языка для улучшения коммуникативных навыков студентов. Арабский язык в эпоху глобализации: инновационные подходы и методы обучения, 1(1), 69–72. <https://doi.org/10.47689/ATGD:IYOM-vol1-iss1-pp69-72-id28397>
15. Якубова, Ф. (2015). Махмуд Замахшари и Ахмад Майдани. Восточный факел, 1(1), 25–29. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/eastern-torch/article/view/9621>

ACADEMY